

Balázs Géza

ÉRVÉNYES, HASZNOS SZOCIOSZEMIOTIKA

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: *A mindennapi élet jelrendszereiből. Szocioszemiotikai tanulmányok.* Budapest, Loisir Könyvkiadó, 2014. 647 oldal, 3750 Ft.

Aki ma szemiotikai, akár a ritkábban hallható szocioszemiotikai kutatásról-tanulmányról hall, rögtön fölteszi a kérdést: érvényes-e ma még a szemiotika. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, az életben és munkásságban örök páros tanulmánykötetét látva egyértelmű a válasz: igen, sőt talán még érvényesebb, mert frissebb, mint valaha, sőt még megújulni is képes. A szocio- vagy társadalomszemiotika a magyar szemiotika egyik erőssége – vallják a magyar szemiotikusok (a szocioszemiotika szót például én Szépe Györgytől hallottam). Persze a társadalomszemiotikának különösen egyik ágazatára, az etnoszemiotikára vagyunk büszkék. Maga az etnoszemiotika nem tekinthető a pusztán a hagyományos etnográfia (néprajz) szemiotikai megközelítésének, hiszen már régóta beszélünk modern (mai) etnográfjáról (mai néprajzról, folklórról, sőt posztfolklórról stb.). A társadalomszemiotika (szocioszemiotika) tehát úgy fogható föl, mint a mai társadalom jeleinek (jelező, szimbolizációs) folyamatainak a kutatása. E terület leginkább Amerikában fejlett. Egyúttal beletartozik a szemiotikának abba az irányzatába, amelyet a már említett Szépe György „napfényes filológiának” nevezett egy baráti beszélgetésben.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor 20 „friss” szemiotikai tanulmányt fűzött össze: jórészt az elmúlt két évtized kutatásaiból, kezdve a szimbólumkutatástól, folytatva a mai, mindennapi, változó élet egyes jelenségein, antropológiai jellemzőinken át egészen a változó (kulturális) evolúció (emergencia) jelenségéig. Szemléletük komplex: a legátfogóbban kulturális antropológiainak jellemezhető, de egyértelműen besorolható a szociológia több ágazatába (értékszociológia, életmód-, tárgy- stb. szociológia). Szemléletükre, programjukra rimel Losonczi Ágnesnek, a magyar szociológia egyik doyenjének gondolata (természetesen idézik is egyes műveit, de ezt a rejtett helyen publikált szöveget aligha ismerik): „Voltam és vagyok kíváncsi kutatója a társadalomnak, aki szenvedélyesen keresi a társadalmi mozgások rejtélyeit. (...) Kutatásaim során több csapdát igyekeztem tudatosan elkerülni. Az első, hogy az ember ne a hatalom mentén gondolkozzon se pro, se kontra. (...) További csapdát jelenthetnek a szellemi divatok, uralkodó közhelyek, amelyektől mindig igyekeztem óvakodni. (...) Számomra mindig a világ megismerése volt a cél. (...) Én sohasem kívülről és felülről, mások szemüvegén át akartam megismerni és megérteni a társadalmunkat, hanem a magam eszközeivel, lenről és belülről.” (Losonczi Ágnes: *A kutatásaimról, a pályáivról – az út, amit megtettem.* 126-127. In: Baranyai Katalin (2012szerk.) *Otthon – ITthon. Esszencia-kötetek VII.* Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest.)

Azonban meglátásom szerint a szerzők a szociológiát éppen az antropológiai szemléletükkel haladják meg, s ezen azt értem, hogy a (mindennapi) jelenségek pszichológiai,

alkalmanként művelődéstörténeti, nyelvi vonatkozásait is leírják, vizsgálják. Erre pedig még mindig alkalmas és érvényes keret és módszer: a szemiotika. Ennek programszerű és példákkal igazolt bemutatását adja A szemiotikai elemzés mint a szociokulturális változások jelzője című tanulmányuk: „ha a társadalomtudomány a szimbolikus gondolkodásra koncentrálna, és annak segítségével törekszik az éppen zajló szociokulturális változások mibenlétének meghatározására, abból nem 'irányok' meghatározása következik, hanem a változások regisztrálása, amelyek nagyon sok (mondhatni végtelen) kifutási lehetőséget rejtenek magukban. Ugyanakkor viszont a mindenkor jelen kétségtelenül leírható, a korábbi állapotoktól megkülönböztethető sajátosságokat hordoz, és ezek a sajátosságok a szimbolikus eszközökkel megragadhatóak” (171-172). És hogyan zajlik ez a folyamat, ez is a program része: „Egy korszak mindig több új jelenségcsoporthoz megjelenésével jár, ezek aztán egymásra is hatnak, összekapcsolódnak egymással és a régiekkel, új szimbólumok, a régi szimbólumokhoz társuló új jelentések keletkezését is indukálva (az új jelenség mihelyt kiterjed, kontextusok sorához kapcsolódik, ezek asszociációkörét magába szívja, ezáltal sokjelentésűvé – és azáltal, hogy a kiterjedés és a konfrontálódás folyamataiban mind az azonosság, mind a különbség mozzanatát felerősíti – egyre szimbolikusabbá válik), s mindezek együttese a későbbi korok szemében az adott kor szellemévé, stílusává, világképévé összeállván magának annak a korszaknak a szimbólumává is válik” (173). Megfigyelhető persze az is, hogy nem válik stílussá, világképpé – mert éppen a szinte kibogozhatatlan összevisszaság, keszkekuszóság, rendezetlenség és persze a pillanatnyiség jellemzi.

A szerzők kapcsolódnak a magyar szemiotika egyik alapítójának és máig legjelentősebb képviselőjének, Voigt Vilmosnak a szemiotikai programjához is: „A jelek értelmezése nem könnyű dolog. Nemcsak a piktogramokkal csigavonalban teleírt knosszoszi korongot vagy az etruszk írást nem fejtették meg meg, hanem Hieronymus Bosch képeinek értelmezéséről is egymásnak ellentmondó köteteket írtak össze... Ugyanakkor igen találékonyak vagyunk jelek és jelrendszerek kialakításában és újjáalakításában. Tamgáktól és tulajdonjegyektől ex librisig és kacskaringósan egyéni („miniszteri”) aláírásig, néhány ruhadarabból összeállított újszerű és hódító öltözetekig, új termékek fantáziáineveire vagy rajzfilmekben egy-két vonással állat- vagy robot-szereplőig, akiknek azonban azért emberi jellemvonásait is jól tudjuk érzékeltetni - se szeri, se száma a sikerültnek tekinthető jelezési folyamatoknak... azt sem kifogásolhatjuk, hogy ehhez a spontán jelalkotási és -befogadási folyamathoz riktán társul teoretikus szemiotika, mivel a múltban sem volt akadálya mondjuk a tenyérjóslásnak vagy a francia forradalom ünnepélyei megrendezésének, hogy csak alkalmazott és nem szaktudás szemiotikusok álltak rendelkezésre. Mégis azt vélem, hogy napjainkban lehetséges lenne a szemiotikai kultúra magasabb szintre emelése a kultúra e köznapi értelmében (vö. lakáskultúra): amikor ez az adott körülmények és feltételek értelmes használatát jelenti. Ehhez azonban a szemiotika oktatására, illetve szemiotikai nevelésre lenne szükség.” (Voigt Vilmos (1990) *Szemiotikai kultúra - a kultúra szemiotikája*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 4. Debrecen.) Illetve: éppen ilyen, a világunkat bemutató és elemző művekre.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor megvalósítja az antropológia alapeszméjét: megfigyelnek, megértőek és toleránsak. Módszerük megszokott sajátossága az is, hogy van egy adatokkal bőven illusztrált főszöveg, amelyet folyamatos „intertextuális” utalások, többnyire kiegészítő és továbbvezető lábjegyzetek gazdagítanak. Egyes esetekben a lábjegyzetek akár kis esszéknek is tekinthetők.

A tanulmányok mindig megjelölik elméleti hátterüket. A gyakran idézett szerzők és elméletek jelzik a megismerés módszerét, irányát: Clifford Geertz, Jürgen Habermas, Roland Barthes, Émile Durkheim, Jean Baudrillard, Charles Peirce, Anthony Giddens, Victor Turner, Vilém Flusser, Mihail Bahtyin, Bronislaw Malinowski, Max Weber, Michel Foucault, Gordon Allport, Erving Goffman. A magyar szerzők közül: Boglár Lajos, Hankiss Elemér, Hofer Tamás, Voigt Vilmos, Csepeli György, Gereben Ferenc, Hunyady György, Szűcs Jenő,

S. Nagy Katalin, Fejős Zoltán. Losonczy Ágnes stb. A tanulmányok mindegyike tartalmaz elméleti háttérrel, ám csak kisebb részük tekinthető pusztán elméletinek, valamennyiben van megfigyelés, leírás. Az inkább elméletiek közé sorolhatók a következők: leginkább a kezdő szimbólum-, a középben elhelyezkedő verseny- és a záró emergenciatanulmány. Többségük - a címet tükrözve - a mai világ, környezetünk, a mai magyar társadalom megfigyelése, adatlása, leírása, az adatok rendszerezése és értelmezése.

A kiemelhető témák: a „mindennapi”, bennünket, környezetünket jellemző tárgyvilág, lakáskultúra, a muzeologizálás (múzeumi katalógusok üzenete), turizmus-idegenforgalom, utazás, étkezés, egészség-betegség, higiénia (tisztaság, tisztálkodás), humor stb. A szerzőket valamennyi szemiotikai érzékelés foglalkoztatja, érdekli. Első helyen állnak a leginkább „társadalmiasult” és a legtöbb kommunikációs üzenettel bírók: a látvány (vizualitás), a hallanivaló (akusztikusság). De megfigyeléseiből-kutatásaiból hozható példa akár az ízlelés (kulináris) szemiotikájára (étkezés), a tapintás (taktilis) szemiotikájára (utazás, betegség, tisztaság), illetve több téma kapcsán is a szaglás (olfaktorikus, oszmatikus kód) szemiotikájára. Az értelmezésben a fő szempontjuk és módszerük a szimbolizáció, a szimbólumok létrejöttének, működésének megfigyelése, valamint értelmezése (szimbólumfejtés).

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor tanulmánykötete úgy is felfogható, mint a rendszerváltozás utáni mindennapi világunk mindennapi képe, egyfajta történelem „alulnézetből”, egy, a szemünk előtt lévő, mégis, éppen a jelenléte miatt „homályosan” látott világ megvilágítása, tudatosítása: fölfedezése, értelmezése. A görög bölcsesség szerint: az ember nem emelheti fel a kosarat, amelyben benne ül – viszont körülnézhetünk a kosárban, a kosár körül, akár nézőpontot is válthatunk (ez antropológiai sajátosságunk), s ez esetben talán okosabban, hasznosabban, vagy legalább kevésbé kártékonyan (környezettudatosabban) élhetünk. Az effajta megközelítések számos tudományterület számára jelenthetnek ösztönzést, de még ennél is nagyobb értékének tekintem, hogy bevonhatók az oktatásba, az egyetemi hallgatók motiválásába, akik szívesen és örömmel fedezik fel, hogy mindennapi világu(n)k van annyira érdekes, hogy kutatás tárgya legyen. Kapitányék a legkülönbözőbb mindennapi eseményekre, cselekményekre, dolgokra figyelnek fel. Szinte megfoghatatlan, hogy hogyan képesek ennyire sok oldalról látni, fölfedezni a világot, hiszen ők is benne ülnek a kosárban. Csak egy kis lista: ázsiai tárgy-kultusz, a háló- és fürdőszoba tárgyai, utcai harapnivalók, (keleti és nyugati) autómárkák és a járművek állapota, a föld alatti város, utcabál, szemét, „hanggal való térfoglalás” (kiabálás), firkák, feliratok, plakátok, jelszavak, és mindenféle további szemiotikai „tájképek” – hogy Rodrigue Landry és Richard Bourhis nyelvitájkép-konceptióját szemiotikai szempontból kibővítsük (l. még más kontextusban: Bartha Csilla - Laihonon, Petteri - Szabó Tamás Péter (2013) Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. *Pro Minoritate*, 2013/ősz, 13-28; valamint a témához kapcsolódó 2013. évi nyelvészeti és 2014. évi szemiotikai – Semiotica Agriensis – konferenciák).

A kötetben közölt tanulmányok bár különböző kutatási programokhoz kapcsolódtak, megközelítésmódjukban egységet képeznek, s így önálló kötetben való publikálásuk akár fel is erősíthetik hatásukat. A tematika egyszersmind hozzájárulás, talán vitához való argumentum is a világunkról folyó – erősítésre, javításra és több megértésre szoruló – értelmiségi diszkurzusunkhoz. Az lenne igazán az érvényes, sőt hasznos antropológia, szemiotika, szocioszemiotika!